

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ ДО МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Вікторія ЮРЧАК (Кіровоград)

У статті визначені основні види діяльності майбутнього вчителя музики у класі сольфеджіо, орієнтовані на музично-теоретичне навчання учнів початкових класів; дано обґрунтування понять “музикальність”, “музичний слух” та “музичні здібності”.

В статье определены основные виды деятельности будущего учителя музыки в классе сольфеджио, которые ориентированы на музыкально-теоретическое обучение учеников начальных классов; обоснованы такие понятия как “музыкальность”, “музыкальный слух”, “музыкальные способности”.

Ключові слова: музично-теоретична підготовка, вчитель музики, музичні здібності.

Постановка проблеми. Основи музичних здібностей закладаються в дошкільних закладах та у початковій школі, коли в дітей накопичується певний слуховий досвід, музичні враження та формуються елементарні музичні навички. Ефективність цього процесу залежить від рівня фахової підготовки майбутнього вчителя музики, в якій важливе місце займає музично-теоретичне навчання. Основними завданнями у підготовці майбутнього вчителя музики є формування й розвиток у студентів певних фахових умінь: чути й визначати ладо-функціональний розвиток будь-якого уривку з музичного твору, запам'ятовувати й відтворювати його на фортепіано чи іншому інструменті; чути структуру акорду та його розташування; розуміти й аналізувати будову мелодії; чисто інтонувати мелодію (голосом); відчувати тональність та триматися в ній без допомоги інструмента; відчувати ладовий устрій та зміщення тяжінь; читати ноти з аркуша й транспонувати нотний текст у необхідну тональність; запам'ятовувати й відтворювати голосом певні музичні комплекси. Результативність музично-теоретичної та вокально-хорової роботи вчителя на уроці музики потребує високого рівня підготовки з теорії музики та сольфеджіо, спрямованої на формування в учнів знань з елементарної музичної грамоти, музичної пам'яті, музичного слуху, ладо-тонального чуття, чуття ритму та інших вмінь і навичок. Необхідними для такої роботи є слухові навички вчителя: здатність чути внутрішнім слухом та відтворювати голосом мелодії, інтервальні та акордові послідовності, секвенційні та модуляційні звороти тощо. Таким чином, на заняттях сольфеджіо у студентів мистецьких факультетів необхідно формувати навички, які дозволять ефективно здійснювати музично-теоретичне навчання школярів.

Аналіз досліджень. Велике значення у галузі психології музичних здібностей мають дослідження Б. Теплова, а також теоретичні положення М. Гарбузова про зонну природу звуковисотного слуху і ритму. Аналіз робіт вищезазначених авторів дозволяє розкрити, розвинути та реалізувати потенціал природних задатків студента на заняттях музично-теоретичних дисциплін. Аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, які присвячені питанням підготовки вчителя у системі вищої освіти (О. Абдулліна, М. Александров, С. Архангельський, В. Беспалько, Я. Бурлака, Ф. Гоноболін, В. Журавльов, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, І. Огородніков, А. Піскунов, В. Розов), а також спеціальних досліджень у підготовці вчителя музики на музично-педагогічному факультеті (О. Апраксина, Л. Арчажнікова, Р. Верхолаз, Г. Голик, К. Матвєєва, Г. Падалка, О. Ростовський, Е. Румянцева, Г. Сагайдак, М. Сорокіна, Г. Ципін, О. Щолокова), дозволяє узагальнити форми та методи музично-теоретичної підготовки. Ґрунтовно розроблені і впроваджені окремі вузькоспеціальні методики формування музично-теоретичних навичок, теоретико-аналітичних умінь, музично-історичних підходів до фахової підготовки (І. Малашевська, Т. Панасенко, К. Станіславська). Теоретико-методологічні засади особистісно орієнтованої підготовки майбутніх учителів досліджені у роботі М. Чобітька. У підручнику з теорії музики Г. Смаглій та Л. Маловик поєднані надбання сучасного теоретичного музикознавства та традицій, притаманних українському народному музичному мисленню.

Мета і завдання статті: визначити основні види діяльності майбутнього вчителя музики у класі сольфеджіо, орієнтовані на музично-теоретичне навчання учнів початкових класів; обґрунтувати поняття “музикальність” “музичний слух” та “музичні здібності”.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка сучасних вчителів музики базується на різних системах і методах викладання сольфеджіо, розроблених вітчизняними та зарубіжними авторами за останні 50 років. Один напрямок викладання сольфеджіо базується на системах, в основу яких покладено вивчення окремих елементів музичної мови: звуків до мажору або інтервалів. Другий напрямок складають системи, що вивчають зв'язки між звуками: ступеневі, ладові, гармонічні. Очевидним є те, що другий напрямок є більш ефективним, оскільки створює можливість для розвитку слуху на художніх зразках музики, виховує здатність розуміти зміст твору, осмислювати зв'язок між елементами музичної мови.

Незважаючи на певні недоліки (з точки зору професійної музичної освіти) деякі види ладо-ступеневої (відносної) системи (у якій нівелюється виразне значення інтервалів, ускладнюється засвоєння хроматизмів, альтерацій і модуляцій) застосовуються в масовому

музичному навчанні та вихованні, тобто на уроках музики в загальноосвітній школі. Тому студентів необхідно навчати методам роботи за цими системами не лише на заняттях з методики музичного виховання, а й у класі сольфеджіо, що допоможе міцно закріпити професійно необхідні навички.

У більшості систем цього напрямку лад вивчається на основі зв'язку ступенів мажорної та мінорної гам. Особливо наглядно це розроблено у болгарських “сходинках” або “стовпцях” (рос. – “столбицы”). У процесі роботи за “стовпцями” наочні просторові співвідношення звуків за висотою в настроєній тональності дають можливість правильно інтонувати у будь-якій тональності й активно розвивати уявлення про лінійну будову діатонічної мелодії, що має особливе значення для читання нот з аркуша.

У цих та інших системах і методиках є багато доцільних та методично корисних прийомів розвитку музичного слуху. Але необхідно пам'ятати, що ефективними та раціональними для застосування на заняттях сольфеджіо є ті, що не суперечать основним принципам викладання цієї дисципліни й відповідають наступним вимогам: 1) сприяти всебічному розвитку загальних музичних здібностей та творчих задатків учнів (студентів); 2) всебічно та рівномірно розвивати усі якості музичного слуху, як основу для практичних навичок читання та запису нотного тексту; 3) застосовуючи принцип єдності навчання та виховання, застосовувати метод свідомого навчання та розвитку мислення і творчої самостійності учнів (студентів), прищепити любов до музичного мистецтва.

У професійній підготовці майбутніх учителів музики застосовуються інші форми та методи музично-теоретичного навчання. Кожне заняття з сольфеджіо повинно містити вправи на сольфеджування, музичний диктант та творчі завдання (створення одноголосних періодів різної побудови, інтервальних та акордових побудов для роботи над усними та письмовими диктантами з групою).

У музично-теоретичній підготовці студентів педагогічного університету бажано застосовувати комплекс методів та знайомити майбутніх учителів музики з різними методичними системами, щоб підготувати їх до роботи з учнями початкових класів, які мають різний рівень природних здібностей.

Б. Теплов розкривав складну залежність здібностей від природних задатків. Він підкреслював, що здібності людини формуються в діяльності, за специфічними психологічними закономірностями, і, дійшов висновку, що не буває здібностей, які б не розвивалися у процесі виховання та навчання [9]. Доки людина не почала займатися певною діяльністю, у неї існують тільки потенційні здібності до її виконання. Як

тільки вона починає нею займатися, її потенційні здібності стають реальними.

Існують *три основні музичні здібності*: 1) ладове відчуття – здатність емоційно розрізняти тяжіння звуків, відчувати емоційну виразність звуковисотного руху; 2) здатність до слухового уявлення, тобто до довільного користування слуховими уявленнями, що відображують звуковисотний рух (репродуктивний компонент музичного слуху, який виявляється у відтворенні на слух мелодій і лежить в основі гармонічного слуху, утворює внутрішній слух, ядро музичної пам'яті); 3) музично-ритмічне чуття, тобто здатність активно, в русі, переживати музику, відчувати емоційну виразність ритму та точно відтворювати його [3]. Ці три складові музичних здібностей не вичерпують повного комплексу музичних здібностей, однак утворюють його ядро.

Майбутній учитель музики повинен спиратися на правильні уявлення про природу музики, про її функції та можливості естетичного впливу на дітей, на глибокому знанні досягнень сучасної науки і передової сучасної практики. Головним завданням вчителя музики є розуміння феномена музикальності, психологічного і фізіологічного механізму сприймання, виконання і творення музики в єдності цих процесів. Під *музикальністю* розуміється сукупність здібностей, необхідних для успішної музичної діяльності. Основною ознакою музикальності є переживання музики як вираження певного змісту.

Одним з головних завдань курсу сольфеджіо є формування та розвиток музичного слуху як найважливішої складової комплексу професійних якостей вчителя музики. Тому усі види навчальної діяльності студентів на заняттях сольфеджіо (інтонаційні та ритмічні вправи, сольфеджування, музичний диктант, слуховий аналіз та ін.) доцільно буде назвати системою розвитку музичного слуху.

Музичний слух – це явище, що складається з низки взаємопов'язаних та взаємозалежних компонентів. До основних ми відносимо наступні: 1) звуковисотний слух, чуття ладу та чуття метроритму, взаємодія яких формує мелодичний слух; 2) відчуття фонічної забарвленості акордів, сприйняття множини звуків як одного цілого, відчуття строю, ансамблю та функціональних зв'язків, які разом складають гармонічний слух.

До інших граней слуху відносяться: тембровий слух, архітектонічний слух та відчуття форми, динамічний слух (відчуття відносної гучності), поліфонічний слух як здатність виокремлювати голоси та підголоски.

Система принципів викладання сольфеджіо базується на єдності навчання й виховання. Ефективними та раціональними для застосування на заняттях сольфеджіо є принципи, що не суперечать основним

принципам викладання цієї дисципліни й відповідають наступним вимогам:

- сприяти всебічному розвитку загальних музичних здібностей та творчих задатків студентів;
- всебічно та рівномірно розвивати усі якості музичного слуху, як основу для практичних навичок читання та запису нотного тексту;
- застосовуючи принцип єдності навчання та виховання, застосовувати метод свідомого навчання та розвитку мислення і творчої самостійності студентів, прищепити любов до музичного мистецтва.

До цих традиційних принципів додалися ще два сучасних дидактичних принципа на які ми спираємося:

- принцип індивідуального підходу, що спрямований на розвиток властивих для кожного студента рис і особливостей, які становлять творчу музичну індивідуальність;
- принцип активності, як ознака провідної ролі педагога в музичному розвитку, та як потреба в активній діяльності студента протягом навчального процесу [4].

Таким чином, завданням даного навчального курсу є не тільки опанування певних знань та навичок, а й виховання музичного смаку, творчого й активного ставлення до музичного мистецтва. Тільки за цієї умови заняття у класі сольфеджіо будуть сприяти всебічному розвитку творчої особистості, а також виховувати освіченого, культурного музиканта й педагога.

Одна з найважливіших проблем змісту музичної освіти (музичний матеріал, знання, уміння, навички, здібності) – це формування музичних здібностей учнів. Питання формування та розвитку музичного слуху є науковою проблемою, яка досліджується вітчизняними та зарубіжними авторами. Майбутній учитель музики повинен спиратися на сучасні програми, які ґрунтуються на художньому інтонаційно-образному розумінні музичного слуху, тобто на здатності сприймати музику як змістовне мистецтво, що несе в собі почуття і думки, життєві образи й асоціації. При цьому пропонується така система розвитку музичного слуху школярів:

- розвиток музичного слуху відбувається від виховання музичного слуху в широкому значенні до музичного слуху в вузькому значенні, через їх взаємовплив і взаємозв'язок до повної єдності;
- на початковому етапі особливо важливий зв'язок музичного слуху з іншими сенсорними і сенсомоторними здібностями; штучне роз'єднання зорових, рухових та інших відчуттів гальмує розвиток музичного слуху;
- основою для розвитку власне звуковисотного слуху є формування мелодичного слуху як узагальненої музичної здібності;

– показником розвитку музичного слуху в школярів є здатність змістовно сприйняти суто інструментальну музику (не програмну) [8].

Також, Г. Тарасов вказує на те, що не слід прискорювати прагнення до чистоти звуковисотного інтонування школярів першого року навчання, значно важливіше викликати життєве, образне ставлення дітей до музики.

Аналіз музичних творів є невід’ємною частиною діяльності учнів на уроках музики. Саме на етапі аналізу школярі набувають досвіду музично-творчої діяльності, оволодівають уміннями і знаннями, необхідними для повноцінного музичного сприймання. Кожен сприйнятий і проаналізований музичний твір – це ще один крок у музичному розвитку дітей, який наближає їх до оволодіння музичною культурою. “Найважливішим музичним педагогічним завданням є розвиток звукових (слухових) навичок, які допомагають вільно орієнтуватися і в чисто музичній природі слухових образів (ритм, відстань, динаміка, хода або темп, колорит або тембр), і в емоційному змісті (насиченості) їх, і в символіці вираження і зображення (звукозапис)” [1, с. 61].

Спів є найдоступнішим видом музичної діяльності школярів. У процесі співу учні засвоюють музичну мову, пізнають жанрову основу пісні. Таким чином, у школярів розвиваються музичні здібності, емоційний відгук на музику, формується музичне сприймання, виховується інтерес до музики. Учні починають активно користуватися музичною мовою у виконавській діяльності. Навчання співу має бути тісно пов’язане з розвитком музичного слуху і музичним розвитком особистості дитини.

При роботі над розучуванням пісні учитель музики стикається з труднощами, пов’язаними з нерозвинутістю музичних здібностей і голосового апарату учнів початкових класів. Розучувати пісню можна різними шляхами: вчити на слух, з використанням графічного запису, сольфеджуючи, за допомогою ручних знаків, прийнятих у ладовій сольмізації. Слід привчати учнів настроюватись на заданий звук. Доцільно використовувати допоміжні рухи руки для показу висоти звуків. Значної допомоги у засвоєнні звуковисотності надасть графічний запис мелодії пісні.

Музична грамота виступає як одна з складових шкільного уроку музики. Вона є базовим і обов’язковим елементом у процесі загальноосвітнього виховання на уроці музики. Метою вивчення музичної грамоти на уроці музики в школі є ознайомлення школярів з основами нотної грамоти, розвитку звуковисотних, метроритмічних, слухових уявлень та музичної пам’яті.

Під *музичною грамотою* ми розуміємо всі ті знання і навички, які направлені на здійснення задач загального музичного виховання і розвитку школярів. Ці знання тісно пов'язані з практичною діяльністю на уроці. Поступово оволодіваючи співом по нотах відбувається кардинальна перебудова у свідомості учнів, яка допомагає в об'єктивному пізнанні основ музичного мистецтва. В першу чергу формується сприйняття: при прослуховуванні музичного твору учні свідомо оцінюють його зміст прослідковуючи особливості розвитку музичного полотна (мелодії, ритму, динаміки, темпу та ін.). В освоєнні нотної грамоти, як складової музичної грамоти, спостерігаються специфічні моменти. Заняття співом розвиває чуття метроритму та дає змогу освоїти прийоми співу. Спів по нотах (сольфеджування) впливає на розвиток гармонічного слуху, точність інтонування, якість музичного строю та ансамблю. В значній мірі, спів по нотах допомагає у засвоєнні музичних понять, термінів та іншого музичного матеріалу. Але, в шкільній практиці, навчання дітей нотної грамоти ставиться під сумнів, вважаючи, що цей вид діяльності відбирає багато часу. Це дійсно так, тому що не всі діти наділені музичним слухом від природи. Але, голос (виконання) та слух (сприймання) найтіснішим образом пов'язані між собою, і мають велике значення у розвитку музично-слухових ладових уявлень. Спів по нотах – це і метод, і результат формування музичного слуху, і, як слідство, те зерно, яке формує і слухача і виконавця. Таким чином, вивчення нотної грамоти – один з важливих моментів у процесі навчання дітей музиці в загальноосвітній школі [2].

Навчальні завдання уроків музики полягають у наступному: 1) формування музично-слухових уявлень і навичок, співу по нотах (на основі відносної (релятивної) та абсолютної систем сольмізації); 2) розвиток метроритмічних навичок; 3) засвоєння елементів музичної мови; 4) формування навичок музичного сприймання; 5) засвоєння і розуміння засобів музичної виразності; 6) послідовне вивчення нотної грамоти.

Усі знання й практичні навички з нотної грамоти учні мають набувати у процесі спілкування з музикою. Тож, майбутньому вчителю музики слід дотримуватись таких правил: музично-теоретичні відомості повинні бути тісно пов'язані з музичною практикою учнів. Музично-теоретичні знання, з одного боку, є узагальненням музичних спостережень і вражень дітей, а з другого – набуті знання допомагають збагачувати й поглиблювати подальшу музичну діяльність учнів.

Висновки. Отже, музично-теоретичне навчання студентів мистецьких факультетів педагогічних університетів є необхідним і важливим компонентом професійної підготовки майбутніх учителів музики. Збагачений музичний та практичний досвід вчителя музики

дозволить успішно здійснити музично-теоретичне навчання учнів початкових класів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асафьев Б. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Борис Асафьев ; ред. и вступ. ст. Е. М. Орловой. – [2-е изд.] – Л. : Музыка, 1973. – 144 с.
2. Бартенева Л. Б. О музыкальной грамотности школьников / Л. Б. Бартенева // Музыкальное воспитание в школе : сб. статей [сост. О. А. Апраксина]. – М. : Музыка, 1982. – Вып. 15. – С. 77 – 96.
3. Безбородова Л. А. Методика преподавания музыки в общеобразовательных учреждениях : учеб. пособ. [для студ. муз. фак. педвузов] / Л. А. Безбородова, Ю. Б. Алиев. – М. : Академия, 2002. – 416 с.
4. Олексюк О. М. Музична педагогіка : навч. посіб. / Ольга Миколаївна Олексюк. – К. : КНУКіМ, 2006. – 188 с.
5. Печерська Е. П. Уроки музики в початкових класах : навч. посіб. / Елла Пилипівна Печерська. – Київ : Либідь, 2001. – 272 с.
6. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі : навч.-метод. посіб. / Олександр Якович Ростовський. – [2-е вид., доп.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 216 с.
7. Сольфеджио // Программы педагогических институтов / сост. В. Я. Солодухо, Л. А. Якушкина. – М. : Просвещение, 1987. – Сб. № 14. – С. 92 – 105.
8. Тарасов Г. Психологические особенности музыкального обучения младших школьников / Г. Тарасов // Музыка в школе. – 1983. – № 2. – С. 14 – 18.
9. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Борис Михайлович Теплов. Избр. труды : [в 2 т.]. – М. : Педагогика, 1985. Т.1. – 1985. – 328 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрчак Вікторія Володимирівна – концертмейстер кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: музично-теоретична підготовка майбутніх учителів музики.